

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب
اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار
امام خمینی

پایان
دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته عرفان اسلامی
نامه برای

عنوان:
**تبیین تفسیر عرفانی نماز مطابق با
اسفار اربعه
از دیدگاه امام خمینی (س)**

اسناد راهنما:
سرکار خانم دکتر فاطمه طباطبائی

استاد مشاور:
سرکار خانم دکتر مهدیه سادات مستقیم

پژوهشگر:
سمیه حیدری ارلان

فروردین ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می‌باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده ،
با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم به :
پدر عزیزو مادر فداکارم که تندیسی
هستند از مهر و عشق به فرزند،
چشمه سارانی که در جریان
طلب و مناجات شبانه شان،
مرابه دریای مواج
و روح انگیز امید و معرفت
رهنمون ساخته
اند و همواره وجودشان
تکیه گاه من است
و سخنشان مایه امید و دلگرمی.

بسم الله تعالی
صور تجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

خانم سمیه حیدری ارلان دانشجوی رشته عرفان اسلامی

تحت عنوان: «تبیین تفسیر عرفانی نماز مطابق با اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س)»

در تاریخ ۸۹/۱/۲۹ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

□ قبول با درجه عالی
 □ قبول مشروط با درجه: (با اصلاح).....
 □ امتیاز:.....
 □ دفاع مجدد □ مردود
 مرجع تأیید نهایی: .....
 شرح اصلاحات مورد نیاز:

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از	۱۲ به بالا	۱۸-۲۰	۳- قبول با درجه خوب	۱۴-۱۵/۹۹
۱- قبول با درجه عالی				
۲- قبول با درجه خیلی خوب	۱۶-۱۷/۹۹		۴- قابل قبول	۱۲-۱۳/۹۹
ب) مردود	کمتر از ۱۲			

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما:	سرکار خانم دکتر فاطمه طباطبایی		
۲- استاد مشاور:	سرکار خانم دکتر مهدیه سادات مستقیمی		
۳- استاد ناظر:	سرکار خانم دکتر منظر سلطانی		
۴- استاد ناظر:	جناب آقای دکتر بیوک علیزاده		

امضاء
 مدیریت تحصیلات تکمیلی

امضاء
 نماینده تحصیلات تکمیلی

امضاء
 مدیر گروه

هو الغفور

حمد و سپاس خداوند رحمان را که توفیق کسب علم به ما ارزانی داشت و امید آنکه به فضل و رحمتش آنچه آموخته ایم و علم و عمل به آنچه نمی دانیم نصیبمان گرداند.

پس از حمد خداوند منان بر این فضل و عنایتش، خالصترین سپاس و تشکر خود را تقدیم می دارم به استاد ارجمند سرکار خانم دکتر فاطمه طباطبائی که همواره علی رغم ضیق وقت و مشغله فراوان بادلوسوزی و اخلاص، از راهنمایی های گرانقدر خویش اینجانب را بهره مند ساخته و این پایان نامه بیش از هر چیز مرهون راهنمایی های ارزشمند ایشان می باشد.

از سر کار خانم دکتر مهدیه سادات مستقیمی که از ابتدای جمع آوری مطالب تا اتمام پایان نامه، از مشاوره های گرانقدر خویش، این حقیر را بی بهره نگذاشته اند و شروع کار را که با مشکلات فراوان همراه است بر من آسان کردند، کمال قدر دانی و تشکر را دارم.

همچنین از سایر اساتید گروه عرفان اسلامی که هر کدام به نحوی در پیشبرد کار حامی اینجانب بودند و همچنین با بهره گیری از دریای علم آنها در طول مدت تحصیل این پایان نامه تنظیم شده بسیار سپاسگذارم.

در اینجا لازم می دانم از تمامی کارکنان زحمتکش پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی بویژه کارکنان کتابخانه و اداره آموزش کمال سپاس گزاری را بنمایم. در پایان سپاس و تشکر صمیمانه خود را به خانواده مهربان و دوستان عزیزم که با کمک های خالصانه خود حمایت و یاری نمودند تقدیم می دارم.

چکیده

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: عرفان اسلامی
عنوان پایان نامه: تبیین تفسیر عرفانی نماز و مطابقت آن با اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س)
نام و نام خانوادگی دانشجو: سمیه حیدری ارلان
استاد راهنما: سرکارخانم دکتر فاطمه طباطبائی
استاد مشاور: سرکار خانم دکتر مهدیه سادات مستقیمی
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۴/۱۱/۸۷
تاریخ اتمام پایان نامه: ۲۹/۱/۸۹

چکیده:

این پایان نامه با هدف تبیین نظریه ی حضرت امام خمینی (س) پیرامون تطبیق اسفار اربعه با اجزاء نماز، تدوین گردیده است. در این پایان نامه، نخست به ارائه مطالبی در باب انواع عبادت و نماز و اسرار مربوط به آن پرداخته شده و آن گاه پس از تبیین اسفار اربعه از منظر عرفا به چگونگی و دلایل انطباق افعال و اذکار نماز با اسفار اربعه پرداخته شده و انطباق قیام با سفر اول، رکوع و سجود با سفر دوم، تشهد با سفر سوم و سلام با سفر چهارم براساس آراء امام خمینی (س) بررسی شده است. همچنین چرایی و چگونگی انطباق استعاذه ی نماز با سفر اول و آیه ایاک نعبد و ایاک نستعین با سفر سوم و آیات قبل از آن با سفر دوم و آیات بعد از آن با سفر چهارم تشریح و مدلل گردیده است. سفرهای توحیدی در ساحت توحید افعالی و توحید صفاتی و توحید ذاتی از دیگر مسائلی است که در این پایان نامه مورد توجه قرار گرفته و مطابقت هریک از آنها با مراحل و اجزاء نماز بر اساس اندیشه و آراء امام خمینی (س) روشن شده و به اثبات رسیده است. واژگان کلیدی: نماز حقیقی، اسفار اربعه، توحیدات ثلاثه.

Abstract

Reserch institute of Imam khomeini and Islamic Revolution

A.M:Porogram
Islamic Mysticism:Subject
Explanation of the Mystical Ineterpertation of Ritual prayers according to four :Title mystic journeys from viwe point of Imam khomeini
Heidari Arlan Somayeh :Researcher
Tabatabai Dr Fatemeh :Supervisor
Mostaghimi Mahdiyeh sadat Dr :Supervisor-Co
Starting date.87:1.89:11
Completing date The aim of this thesis is the explanation of Imam Khomeini's point of view concerning parallelism of four mystic journeys and the components of In this thesis ,it is paid attention to kinds of worship and prayer and its .prayer secrets and after explaining the four travellings from the point of view of mystics the reasons of parallelism of actions and mentions of the prayer with four travellings, it has been inrestigated parallelism of the standing with first travelling, the genuflection and the prostration with second travelling, testifying the unity of God with third travelling and the salutation with fourth travelling, according to It has been described and has been rationalized .the point of view of Imam Khomeini the why and the how of the conformation of the seeking refuge to God of prayer with first travelling and verse of Ayak Nabodo and Ayak Nastain with third travelling and verses of befor from that with second travelling and verses of after from Monotheistic journeys in the sphere of essence, .that with fourth travelling attribute and action monotheism is surveyed, and the parallelism of each one with .stages and components of prayer is proved according to Imam Khomeini' s view s true prayer, four mystic journeys, the three monotheism :Key word

المقطع الدراسي: ماجستير
الفرع التحصيلي: العرفان الاسلامي
اسم الاطروحة: تبين التفسير العرفاني عن الصلاه ومطابقتها مع الاسفار الاربعه حسب نظر الامام الخميني(ره)
اسم الطالب: سميّه حيدري ارلان
استاذ الارشاد: الدكتور فاطمه طباطبائي
استاذ المشاور: الدكتور مهديه سادات مستقيمي
تاريخ افتتاح الاطروحة: ١١/٨٧
تاريخ اختتام الاطروحة: ١/٨٩
<p>الزبده: قد دونت هذه الرساله لتبيين رأي الإمام الخميني قدس سرّه في تطبيق الأسفار الأربعة علي اجزاء الصلاه. قد بينا في هذه الرساله مطالب حول اقسام العباداه والصلاه وآداب واسرارها ثم دققنا بعد تبين الأسفار الأربعة عن منظر العرفاء كيفيه وادله انطباق أفعال وأذكار الصلاه علي الأسفار الأربعة بحيث ينطبق القيام علي السّفر الأول والرّكوع والسّجود علي السّفر الثاني والتشهد علي السّفر الثالث والسّلام علي السّفر الرابع حسب رأي الإمام الخميني قدس سرّه. أيضاً شرحنا كيفيه انطباق استعاذه الصلاه علي السّفر الاول وآيه «اياك نعبد و اياك نستعين» علي السّفر الثالث والآيات التي سبقت عنها علي السّفر الثاني والآيات التي لحقتها علي السّفر الرابع. إن الأسفار التوحيديه في ساحه التوحيد الأفعالي والصفاتي والذاتي من المسائل الاخرى التي نعي بها في هذه الرساله وقد بينا ووثقنا انطباق كلّ منها علي مراحل واجزاء الصلاه حسب رأي الإمام الخميني قدس سرّه الشريف.</p> <p>الالفاظ الرئيسيه: الصلاه الحقيقيه، الأسفار الأربعة، التوحيدات الثلاثه .</p>

* چکیده

* مقدمه

* کلیات

* فصل اول: عبادت و آداب و اسرار آن

• تعریف عبادت

• اهمیت عبادت

• اهداف عبادت

• آداب عبادت

• انواع عبادت

• اسرار عبادت

• شرایط صحت عبادت

* فصل دوم: نماز و ارکان و اسرار آن

• مقدمه

• بخش اول: مقدمات نماز و اسرار آن

• بخش دوم: ارکان نماز و اسرار آن

• بخش سوم: مقارنات نماز و اسرار آن

• جمع‌بندی

* فصل سوم: اسفار اربعه

• مقدمه

• بخش اول: سیر و سلوک

• بخش دوم: تعریف اسفار اربعه در عرفان و حکمت متعالیه

• بخش سوم: چکیده اسفار معنوی از منظر عرفا

• جمع‌بندی

* فصل چهارم: انطباق اسفار اربعه و مراحل توحید با افعال و اذکار نماز از دیدگاه امام

خمینی(س)

- مقدمه
- بخش اول: توصیف و تعریف نماز و بیان حقیقت آن در اندیشه امام خمینی (س)
- بخش دوم: اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س)
- بخش سوم: تطبیق اسفار اربعه با افعال نماز از دیدگاه امام خمینیس (س)
- بخش چهارم: تطبیق اسفار اربعه و توحیدهای ثلاثه با اذکار نماز از دیدگاه امام

خمینی (س)

- * نتیجه گیری
- * فهرست منابع و مأخذ
- * منابع فارسی
- * منابع عربی

فهرست تفصیلی مطالب:

مقدمه

۱	الف-تعریف مسئله
۱	ب-توجیه شاکله بحث
۲	ج-بیان سؤال های تحقیق
۲	د-پیش فرض ها
۲	ه-فرضیه ها
۳	و-روش تحقیق
۳	ز-مروری بر فصول پایان نامه

کلیات

۴	الف-نماز
۴	ب-اسفار اربعه
۴	ج-توحیدهای ثلاثه
۵	د-پیشینه تحقیق

فصل اول: عبادت و آداب و اسرار آن

۷	تعریف عبادت
۹	اهمیت عبادت
۱۰	اهداف عبادت
۱۳	آداب عبادت
۲۰	انواع عبادت
۲۳	اسرار عبادت
۲۶	شرایط صحّت عبادت
۲۶	۱-تعریف حضور قلب و بیان اهمیت آن
۲۸	۱-۱-راههای تحصیل حضور قلب
۲۸	۱-فهماندن اهمیت عبادت به قلب
۳۰	۲-فراغت وقت
۳۰	۳-فراغت قلب
۳۱	۲-۱-روشهای رفع موانع حضور قلب

۳۱	۱-۲-۱ دفع اسباب و عوامل آن
۳۱	۱-۲-۲ آرام کردن قوه خیال
۳۲	۱-۲-۳ مبارزه با حب دنیا
۳۴	۱-۳ مراتب حضور قلب
۳۶	۲-تعریف اخلاص
۴۰	مراتب اخلاص
فصل دوم: نماز و ارکان و اسرار آن	
۴۴	مقدمه
۴۸	بخش اول: مقدمات نماز و اسرار آن
۴۸	۱-طهارت
۴۹	۱-۱-تعریف طهارت
۴۹	۱-۲-مراتب طهارت
۵۰	۱-۳-انواع طهارت و اسرار آن ها
۵۱	سروضو
۵۲	سر تیمم
۵۳	سر غسل
۵۴	نجاست
۵۴	الف)تعریف نجاست
۵۵	ب)مراتب نجاست
۵۶	۲-لباس مصلی و ستر عورت
۵۹	۳-مکان مصلی و اباحه آن
۶۲	۴-وقت و مراقبت از آن
۶۴	۵-استقبال به کعبه
۶۶	بخش دوم: ارکان نماز و اسرار آن
۶۶	۱-نیت
۶۸	۲-تکبیرات افتتاحیه و تکبیره الاحرام و رفع ید
۷۱	۳-قیام (به هنگام تکبیره الاحرام و قیام متصل به رکوع)
۷۳	۴-رکوع
۷۷	۵-سجده

۸۲	بخش سوم: مقارنات نماز و اسرار آن
۸۲	۱-قرائت
۸۶	اسرار بسم الله الرحمن الرحيم
۸۸	اسرار الحمد لله رب العالمين
۹۲	اسرار الرحمن الرحيم
۹۴	اسرار مالک يوم الدين
۹۶	اسرار اياک نعبد و اياک نستعين
۹۸	اسرار اهدنا الصراط المستقيم* صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين
۱۰۱	تفسير عرفانی سوره توحيد
۱۰۵	۲-اذکار نماز
۱۰۵	۱-۲ تکبير قبل از رکوع
۱۰۶	۲-۲ ذکر بعد از رکوع
۱۰۷	۳-۲ ذکر قبل از قیام
۱۰۸	۳-تشهد
۱۱۱	۴-سلام
۱۱۴	۵-ترتيب
۱۱۴	۶-موالات
۱۱۴	جمع بندی

فصل سوم: اسفار اربعه

۱۱۷	مقدمه
۱۱۸	بخش اول: سير و سلوك
۱۱۸	۱-تعريف سفر
۱۲۰	۱-۱ انواع سفر
۱۲۱	۲-تعريف سير
۱۲۱	۱-۲ انواع سير
۱۲۲	۳-تعريف سلوك و سالک
۱۲۴	۱-۳ ارکان سير و سلوك
۱۲۴	الف) مشارطه
۱۲۵	ب) مراقبه
۱۲۵	ج) محاسبه

۱۲۵	زبان: محاسبه و مراقبه آن
۱۲۶	محاسبه نفس از دیدگاه ائمه معصومین
۱۲۷	(د) معاتبه، معاقبه و مجاهده
۱۲۷	بخش دوم: تعریف اسفار اربعه در عرفان و حکمت متعالیه
۱۲۷	سفر اول: من الخلق الی الحق
۱۳۰	سفر دوم: من الحق الی الحق بالحق
۱۳۳	سفر سوم: من الحق الی الخلق بالحق
۱۳۴	سفر چهارم: من الخلق الی الخلق بالحق
۱۳۷	بخش سوم: اسفار معنوی از منظر عرفا
۱۳۷	۱- سیر و سفر عرفانی از منظر عزیزالدین نسفی
۱۳۷	۲- سفر هفتگانه عرفانی از منظر احمد غزالی
۱۳۸	۳- وادی و شهرهای هفت گانه سیر و سلوک عرفانی از منظر عطار نیشابوری
۱۳۹	جمع بندی

فصل چهارم: انطباق اسفار اربعه و مراحل توحید بر افعال و اذکار نماز از دیدگاه امام خمینی (س)

۱۴۲	مقدمه
۱۴۴	بخش اول: توصیف و تعریف نماز و بیان حقیقت آن در اندیشه امام
۱۵۰	بخش دوم: اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س)
۱۵۱	سفر اول
۱۵۴	سفر دوم
۱۵۶	سفر سوم
۱۵۷	سفر چهارم
۱۶۱	بخش سوم: تطبیق اسفار اربعه در افعال نماز از دیدگاه امام خمینی
۱۶۲	تطبیق سفر اول با قیام
۱۶۴	تطبیق سفر دوم با رکوع و سجود
۱۶۷	تطبیق سفر سوم با تشهد
۱۶۹	تطبیق سفر چهارم با سلام
۱۷۱	بخش چهارم: تطبیق اسفار اربعه و توحیدات ثلاثه در اذکار نماز از دیدگاه امام خمینی (س)
۱۷۱	تطبیق سفر اول با استعاذه
۱۷۲	تطبیق سفر دوم با الحمد لله رب العالمین * الرحمن الرحیم * مالک یوم الدین

۱۷۲	تطبيق سفر سوم با اياك نعبد و اياك نستعين
	تطبيق سفر چهارم با اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين
۱۷۲	انعمت عليهم غيرالمغضوب عليهم ولاالضالين
۱۷۳	تطبيق توحيد فعلى با تسميه و الحمدلله رب العالمين
۱۷۳	تطبيق توحيد ذاتى با مالک يوم الدين
۱۷۴	تطبيق توحيد صفاتى با اياك نعبد و اياك نستعين
۱۷۵	نتيجه گيرى
۱۸۰	فهرست منابع فارسى
۱۸۷	فهرست منابع عربى

الف) تعریف مسئله:

اسفار اربعه یکی از مباحث مهم عرفان نظری است که مراحل سیر و سلوک سالک را از خویش تا خدا و سپس از خدا تا خلق ترسیم می کند. اسفار اربعه در فلسفه و عرفان از جایگاه ویژه ای برخوردار است؛ چنانکه بسیاری از عرفا و فلاسفه درباره آن کتب و رسائلی تألیف کرده اند. حضرت امام خمینی (س) همچون دیگر عارفان، در آثار عرفانی خود بحث اسفار اربعه را مطرح کرده و در کتاب های ارزشمند سرالصلوه و آداب الصلوه نماز را بر اساس این اسفار، تفسیر نموده است. در این تحقیق در پی آنیم که نظر امام (س) را در این خصوص تبیین کنیم.

ب) توجیه شاکله بحث:

از آنجا که موضوع پایان نامه، تبیین تفسیر عرفانی نماز مطابق با اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س) است؛ این پژوهش را در ۴ فصل ۱- عبادت و آداب و اسرار آن. ۲- نماز و ارکان و اسرار آن. ۳- اسفار اربعه. ۴- انطباق اسفار اربعه و مراحل توحید با افعال و اذکار نماز از دیدگاه امام خمینی (س) تنظیم کردیم.

نگارنده در فصل اول به کلیاتی در باب عبادت می پردازد که شامل تعریف، اهمیت، اهداف، آداب، انواع و اسرار و شرایط صحت عبادت می باشد.

فصل دوم مروری بر اسرار عرفانی نماز است. این فصل دارای سه بخش است. در بخش اول آن اسرار مقدمات نماز بیان می شود. در بخش دوم آن به ارکان نماز و اسرار آن پرداخته می شود و در بخش سوم مقارنات نماز و اسرار آن مورد بحث قرار می گیرد.

در فصل سوم به شرح اسفار اربعه پرداخته شده است. این فصل نیز دارای سه بخش است. در بخش اول آن به تعریف سیر و سلوک و انواع و اقسام آنها پرداخته می شود. در بخش دوم آن تعریف اسفار اربعه در عرفان و حکمت متعالیه بیان می شود. در بخش سوم آن چکیده اسفار معنوی از منظر عده ای از عرفا ذکر می گردد.

فصل چهارم این پژوهش که فصل نهایی است به تبیین تفسیر عرفانی نماز و مطابقت آن با اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س) اختصاص دارد. این فصل به چهار بخش تقسیم می گردد. در بخش اول آن حقیقت نماز و توصیف عرفانی آن از منظر امام خمینی (س) بیان می شود. در بخش دوم آن به تعریف اسفار اربعه در اندیشه امام خمینی (س) پرداخته می شود و در بخش سوم و چهارم به انطباق افعال نماز و اذکار آن (آیات سوره حمد) با اسفار اربعه می پردازیم. در این فصل سعی بر آن است که با بیان نظریات امام به انطباق اجزاء نماز با اسفار اربعه پرداخته شود.

ج) بیان سؤال های تحقیق:

۱. انطباق افعال نماز با اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س) چگونه است؟
۲. انطباق اذکار نماز با اسفار اربعه از دیدگاه امام (س) چگونه است؟
۳. انطباق مراحل توحید بر اجزای نماز از دیدگاه امام (س) به چه صورت است؟

د) پیش فرض ها:

- ۱- نماز نسبت به سایر عبادات دارای شاخصه و جامعیت منحصر به فردی است.
- ۲- نماز نقشه و خلاصه ای از سیر و سلوک عرفانی است.

ه) فرضیه ها:

۱. به نظر امام خمینی (س) نشانه های سلوکهای چهار گانه در نماز به سوی خدا نیت کردن، در اوصاف خدا تأمل نمودن و به رسالت پیامبر (ص) شهادت دادن و سر انجام رو به همه بندگان صالح کردن و به آنها درود فرستادن می باشد. بنابراین می توان گفت اولین سفر سالک نماز گزار نیت است و دومین سفر او عبارت از رکوع می باشد و سفر سوم و چهارم او عبارت از تشهد و سلام است.

۲. از نظر امام خمینی (س) سوره فاتحه که در نماز قرائت می شود مشتمل بر جمیع مراتب سیر و سلوک است؛ به گونه ای که می توان گفت: بعد سالک با قرائت سوره حمد به طی سفر های چهار گانه معنوی نائل می شود. بنابراین انطباق اذکار نماز (آیات سوره حمد) با اسفار اربعه از دیدگاه امام خمینی (س) اینگونه است: "استعاذه" سفر اول یعنی سفر از خلق است به حق و خروج از بیت نفس است. "مالک یوم الدین" اشاره به رجوع مطلق و قیامت کبری در سفر دوم است و سفر سوم و چهارم در "إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ" نهفته است.

۳. بر اساس نظر امام خمینی (س) نماز اقامه توحیدهای ثلاثه (توحید افعالی، توحید صفاتی، توحید ذاتی) است. ایشان مهمترین احوال نماز را در قیام، رکوع و سجود می بیند و آن ها را مقوم اقامه توحید در نماز می شمارد. پس بنا بر فرموده امام (س) قیام اشاره به توحید افعالی، رکوع اشاره به توحید صفاتی و سجود اشاره به توحید ذاتی دارد.

و) روش تحقیق:

روش به کار رفته برای تدوین این پایان نامه، تطبیقی با رویکردی توصیفی-تحلیلی می باشد.

ز) مروری بر فصول پایان نامه:

این پژوهش در چهار فصل ۱- عبادت و آداب و اسرار آن. ۲- نماز و ارکان و اسرار آن. ۳- اسفار اربعه. ۴- انطباق اسفار اربعه و مراحل توحید با افعال و اذکار نماز از دیدگاه امام خمینی (س) تنظیم شده است.

در فصل نخست، به کلیاتی در باب عبادت، تعریف، اهمیت، اهداف، آداب، انواع و اسرار و شرایط صحت آن پرداختیم و به این حقیقت رسیدیم که عبادت نردبان قرب، معراج تعالی و پرواز روح است به جانب کانون نامرئی هستی؛ و عالی ترین واکنش سپاسگزارانه انسان از پدیدآورنده خلقت است به کامل مطلق؛ و سرانجام سلوک و سیر الی الله است. حضور قلب و اخلاص، از جهات باطنی عبادت هستند که در این سیر و سلوک الی الله از اهمیت خاصی برخوردارند و دورکن اساسی عبادت به شمار می آیند.

در فصل دوم، در باب نماز که جامعترین عبادت الهی است به بحث پرداختیم و مقدمات و مقارنات و اسرار آن را مورد بررسی قرار دادیم و به این نتیجه رسیدیم که نماز اهل معرفت و اصحاب قلوب، حقیقت معراج قرب محبوب است و برای وصول به مقام معراج قرب محبوب، مقدمات و مقارناتی لازم است. نزد اهل معرفت مهمترین احوال نماز در قیام و رکوع و سجود است که مقوم اقامه توحیدات ثلاثه هستند و سوره فاتحه مشتمل بر جمیع مراتب سیر و سلوک است. تشهد و سلام، خروج از فنا به بقاء و تحقق به مقام صحب بعد المحا است.

در فصل سوم، به بیان کلیاتی در باب اهمیت اسفار اربعه و دیدگاه برخی از فلاسفه و عرفا در این خصوص پرداختیم و به این حقیقت دست یافتیم که در نزد اهل معرفت سفر زمانی تحقق می یابد که انسان تمام توجهش به حق معطوف گردد و با ذکر و یاد محبوب، به سوی او گام بردارد.

و در فصل پایانی که به انطباق اسفار اربعه و مراحل توحید بر افعال و اذکار نماز اختصاص دارد، دیدگاه خاص امام خمینی (س) را در باب اسفار اربعه و نماز تبیین کردیم، سپس بر اساس نظر امام (س) به انطباق اسفار اربعه و مراحل توحید با اجزای نماز پرداختیم و در پایان به این نتیجه رسیدیم که از دیدگاه امام خمینی (س) قیام نماز با سفر اول، رکوع و سجود با سفر دوم، تشهد با سفر سوم و سلام با سفر چهارم مطابقت دارد.

کلیات: در هر کار پژوهشی لازم است در ابتدا مفهوم واژگان اصلی به کار رفته در پژوهش توضیح داده شود تا خواننده بتواند ارتباط فکری نزدیکتری با مطالب پیش روی خود برقرار کند. بدین جهت در کلیات پژوهش خود به بیان مفهوم واژگان کلیدی به کار رفته در موضوع تحقیق می پردازیم.

الف) نماز: نماز در لغت به معنای اطاعت و بندگی است و تشریح این عبادت بزرگ برای برقراری ارتباط بنده با خدای جهان و استحکام مبانی بندگی است. از مهمترین مباحث عرفان عملی، نماز است که می توان گفت: نقشه و خلاصه ای از سیروسلوک عرفانی است و در بین عبادات، بزرگترین عبادت الهی شمرده می شود که از سمت جامعیت برخوردار است و نماز حقیقی آن است که واجد سرنماز باشد و سرنماز در وصول به معبود نهفته است.

ب) اسفار اربعه: اسفار اربعه یکی از مباحث مهم عرفان نظری است که مراحل سیر و سلوک سالک را از خویش تا خدا و سپس از خدا تا خلق ترسیم می کند و عبارت از سفرهایی انفسی است که هدف سالک از پیمودن این سفرها، وصول به معبود است. سفر اول، سفر از خلق به حق است که سالک با ارشاد مرادوشیخی راه دان در آن قدم می گذارد و به قدم مجاهدت و ریاضت آن راطی می کند. سفر دوم، سفر در حق است به حق، که سیر در ذات و اسماء و صفات الهی می باشد؛ در این سفر است که سالک بر بساطت توحید و صفات کمالیه حق پی می برد و از ذات و صفات و اسماء خود فانی می گردد و در ذات و صفات و اسماء حق مستغرق می گردد. سفر سوم، سفر از حق است به خلق که عبارت از سیر در عوالم ناسوت، ملکوت و جبروت و آگاهی از حقایق احوال هر یک از آن عوالم می باشد و سفر چهارم، سفر از خلق است به خلق که در آن سفر، سالک از کیفیت مخلوقات و مضار و منافع آنها و سعادت و شقاوت آنها در دنیا و آخرت آگاه می گردد و نیز از سیر مخلوقات به سوی کمال و نحوه ی این نزول و عروج مطلع می گردد.

ج) توحیدهای ثلاثه: توحیدهای ثلاثه برای بیان سیر عبد سالک در این مقامات و صعود به این درجات است و عبارتند از توحید افعالی، توحید صفاتی و توحید ذاتی. امام خمینی (س) قیام و رکوع و سجود را مقوم اقامه توحیدهای ثلاثه در نماز می شمارد. درجه اول از توحیدهای ثلاثه در قیام است که عبارت از مقام توحید افعالی است. درجه دوم از توحیدهای ثلاثه در رکوع است و رکوع مقام توحید اسماء و صفات است و درجه سوم از توحیدهای ثلاثه در سجود است و سجود مقام توحید ذات و فنای هویات است.

پیشینه تحقیق

در ابتدای کتاب سرالصلوه امام خمینی(س) استادعبدالله جوادی آملی، مقدمه ای نوشته ودر آن مقدمه، به سفرهای چهارگانه معنوی که امام (س) برنماز سالک الی الله در نظر می گیرند اشاره ای اجمالی کرده است.همچنین مقاله ای باعنوان " امام خمینی مردی بانماز تمام " توسط آقای حمید گل مراد زاده نوشته که در کتاب نماز ودانشگاه به چاپ رسیده ودر آن دیدگاه امام خمینی(س) در باب اسفار اربعه در نماز به صورت بسیار اجمالی ومختصر تبیین گردیده است.از نقاط قوت پژوهش پیش رو، آن است که از دیدگاه امام خمینی(س)اسفار اربعه وسایر مراحل سیروسلوک از جمله مراحل توحید را بر اجزای نماز انطباق دهیم.